

PAWEŁ CHMIELEWSKI

A NÉPI DEMOKRÁCIA SZÜLETÉSÉNEK TÖRTÉNETI KÖRÜLMÉNYEI EURÓPÁBAN (1944—1945)

A társadalom és a nemzet gyengébben vagy erősebben jelentkező erkölcsi-politikai krízisei idején különösen élesen jelentkeznek az adott állam eredetét, politikai rendszerének formáit, azok keletkezését és az aktuális politikai valóság körülményeit, meghatározóit érintő kérdések. A szakirodalomban és más forrásokban keresve a választ, hajlamosak vagyunk a környező világgal, pontosabban a mi rendszerünkkel azonos államokkal való összehasonlításra, hiszen csak ilyen módon láthatjuk meg viszonylag objektív „önarcképünket”.

Társadalmunk akarva, akaratlanul meghatározott rendszerbeli közösség és meghatározott politikai rendszer részének „érzi magát”, de az összehasonlítás jogos azért is, mivel viszonylag egyfajtajú, bár nem föltétlen azonos szerkezetek vagy jelenségek összevethetők, ha valamely meghatározott nézőpontból közel állnak egymáshoz.

A háború és a béke fordulóján, tehát 1944—45-ben a mai szocialista közösség államai (Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia és Magyarország) eltérő dinamikával, különböző mértékben és módon léptek be a népi-demokratikus változások folyamatába. Ezek a változások nemcsak az európai mértékkel hatalmas és átfogó szocialista forradalmi folyamat kezdetét jelentették. Ez a jelenség a kialakult új világpolitikai erőhelyzet lényeges elemeként eltéphetetlenül összefüggött a második világháború végső következményeivel és azokkal az alapvető változásokkal, amelyeket nemzetközi méretekben ez a háború okozott.

A Közép- és Kelet-Európa területén megkezdett népi demokratikus változások lehetőségeit meghatározó egyik fő elem a Szovjetunióknak a fasiszmus felett aratott győzelemben játszott döntő szerepének történelmileg meg nem kérdőjelezhető ténye volt. Politikailag ez alapvető befolyást gyakorolt az említett országokban végbemenő forradalmi folyamatokra, a demokratikus és haladó erők megerősödésére.

Véleményem szerint azonban a jelenségnek ez a kétségtelenül helyes értékelése, amit viszonylag gyakran olvashatunk a történeti irodalomban, kiegészítésre, vagy kommentárra szorul. Elsősorban azért, mert a II. világháború és az antifasiszta koalíció politikai viszonyaiban nem pontosan tájékozott, vagy a Szovjetunió politikai érdekeihez nem föltétlen objektíven viszonyuló olvasót alapvetően hamis értékelésekhez vezetheti. Gondolunk itt elsősorban a „forradalom exportjának” primitív, rég időszerűtlen elméletére, illetve ennek különböző változataira.

1944 őszén a szovjet hadsereg már felszabadította Lengyelország keleti területeit, Csehszlovákia területére lépett, és megkezdte Bulgária, Románia és Magyarország felszabadítását. Európa eme területének jövője iránt nemcsak a szovjet kormány mutatott érdeklődést. W. Churchill egyébként meg nem valósuló, ún. „balkáni stratégiai

* A tanulmány a Lodzi Egyetemen 1985 februárjában rendezett lengyel—magyar tudományos konferencián elhangzott előadás szövege.

koncepciója” miatt nyugtalansággal figyelte e terület napról napra változó katonai és politikai helyzetét. Többek között az itt kialakult új helyzet megtárgyalására érkezett Moszkvába 1944. október 9-én. Már másnap, október 10-én egy Sztálin által is aláírt levélben értesítették az Egyesült Államok elnökét, F. D. Rooseveltet arról a szándékukról, hogy „a lehető legjobban egyeztetik a balkáni országokhoz, és Magyarországhoz kapcsolódó politikájukat”, s utaltak a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság és a londoni lengyel emigráns kormány közti tárgyalások felvételének szükségességére.

A Churchilllel folytatott moszkvai tárgyalások befejezése után Sztálin táviratozott az USA elnökének: „A magam részéről elmondhatom, hogy megbeszéléseink (Churchillel — *P. Ch.*) igen hasznosak voltak az olyan kérdésekre vonatkozó nézetek kölcsönös tisztázása szempontjából, mint a magatartás a jövődő Németország tekintetében, a lengyel kérdés, a balkáni államokkal kapcsolatos politika (...) A megbeszélések során kitűnt, hogy minden nagyobb nehézségek nélkül valamennyi előttünk felmerült fontos kérdésben össze tudjuk egyeztetni politikánkat, s ha még nem is tudjuk biztosítani az egyik vagy másik feladat azonnali szükséges megoldását, mint például a lengyel kérdésben, ezen a téren is kedvezőbb kilátások nyílnak.”¹ (Kiemelés a szerzőtől).

Sztálin táviratának idézett részletében tudatosan hangsúlyoztuk a gondolatmenetünk szempontjából fontos megfogalmazást: „összeegyeztetni politikánkat”, igyekezve felhívni az olvasó figyelmét arra, hogy határozottan kirajzolódik a Nagy Koalíció vezetőinek közös felelőssége Európa tárgyalt területének politikai sorsáért.

W. Churchill 1953-ban kiadott emlékirataiban minden kétséget eloszlat etekintetben. Az emlékirat szövege szerint a Sztálinnal folytatott egyik első éjszakai beszélgetésen (1944. okt. 9—10) állítólag ő vetette fel a szovjet vezetőnek a két nagyhatalom politikai befolyását konkrétan elhatároló javaslatát, amit természetesen Nagy Britannia érdekei diktáltak. Ez elsősorban a Balkán területén fekvő országokra vonatkozott, de Magyarországra is. A javaslat az érdekszférák precíz, sőt százalékos (*sic!*) felosztását jelentette volna. Mint Churchill visszaemlékezéseiből kitűnik — a szerző a következő „kis táblázat” formájában írta le elképzelését:

„Románia	
Oroszország	— 90%
mások	— 10%
Görögország	
Nagy Britannia	
(USA-val egyeztetve)	— 90%
Oroszország	— 10%
Jugoszlávia	— 50—50%
Magyarország	— 50—50%
Bulgária	
Oroszország	— 75%
mások	— 25%”.

Rögtön ennek a javaslatának megtétele után Churchill azt mondta Sztálinnak — mint írja —, hogy emberek millióinak sorsáról ily módon dönteni bizonyos fajta

¹ Korespondencja przewodniczącego rady ministrów ZSRR z prezydentem Stanów Zjednoczonych i premierem Wielkiej Brytanii w okresie Wielkiej Wojny Narodowej 1941—1945, Warszawa, 1960, II. kötet, 232. sz. dok., 58—159. o., 234. sz. dok. 160. o.

politikai cinizmus és ezért javasolta, hogy ezt a darab papirost egyszerűen égessék el. Sztálin állítólag ezt válaszolta: „Ne, ezt tartsa meg uram”.²

Ma már nehéz megítélni, mennyiben tükrözik a valóságot Churchill emlékiratai a Sztálinnal folytatott első megbeszéléseiről. Hiszen ezek csak visszaemlékezések, majd kilenc évvel a háború után készültek és bizonyos pontatlanságokat tartalmazhatnak és tartalmaznak. Így pl. szerinte a találkozón részt vett az USA moszkvai nagykövete is, Averell Harriman, ami nem felel meg a valóságnak, mivel megfigyelőként csak a két nagy későbbi találkozásán vett részt.³

Mégis, elvonatkoztatva most az első, októberi Sztálin—Churchill találkozóról részletes minősítésétől, feltehető, hogy Nagy-Britannia miniszterelnökének partnere nem sok okot láthatott arra, hogy a balkáni befolyás-övezetek elosztása ügyében teljesen elfogadjja a brit javaslatokat akkor, amikor a háború még tartott, a szövetséges hatalmak az európai frontok által meghatározott politikai erőviszonyai pedig hétről hétre változtak, elsősorban Nagy-Britannia rovására.

Tudott, hogy a három nagyhatalomnak Európa, benne a minket érdeklő államok határaitól és politikai sorsáról az alapvető döntések a Jaltában tartott konferencián születtek. A jaltai határozatok előírták: „a három hatalom politikájának egybehangolását és közös eljárását a felszabadított Európa politikai és gazdasági kérdéseinek demokratikus szellemben történő megoldása tekintetében”.

Ez a „közös eljárás” a náci Németország uralma alól felszabadított és a tengelyhatalmak volt szövetségi rendszerébe tartozó államokat érintette volna.⁴

A VI. és a VII. pont még két felszabadított országot különített el — Lengyelországot és Jugoszláviát —, amelyekkel kapcsolatban az otthoni és az emigráns politikai erőknél alapuló koalíciós kormányok létrehozásának kérdésére vonatkozó döntéseket és javaslatokat fogalmazták meg.

Így tehát a politikai valóságot, szűkebben a II. világháború végső szakaszának politikai erőviszonyait közelebbről vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az *európai szocialista országok modern történelmének kiindulópontja a hitlerellenes koalíció győzelme és vezetőinek 1944—45-ös döntései*.

Itt vetődik fel a kérdés: volt-e a történelem bármely korábbi időszakában hasonló helyzet, amikor a nagyhatalmak a közép és kisállamok számára meghatározott politikai-területi kereteket teremtettek, ezzel biztosítva szuverén fejlődésüket és biztonságos létük mintegy „külső” feltételeit is. Szinte azonnali az igenlő válasz és még csak nem is a régmúlt történelmi korból. Itt az I. világháború befejező szakaszában kialakult politikai helyzetre gondolunk. Az antant hatalmak akkori győzelme, a központiak veresége, az Osztrák—Magyar Monarchia és a császári Németország szét hullása, az oroszországi rendszerváltozás következtében olyan, a háború előttitől eltérő politikai erőviszonyok jöttek létre, amelyek lehetővé tették Európa politikai térképének átrajzolását. Új államok születtek ekkor: Finnország, Észtország, Lettország, Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia. Románia jelentősen megnövelte területét, Magyarország és Bulgária számára új határokat jelöltek ki. Mindezek az államok az ún. versaille-i rendszer alkotórészei voltak és mindannyian különböző mértékben a rendszer alapját jelentő nagyhatalmak politikájától függtek politikai-gazdasági téren. Azt, hogy ez a rendszer eredeti alakjában nem túl sokáig maradt fenn, a változó európai helyzet új elemei döntötték el (a fasiszta Németország jelentőségének növekedése és Franciaország befolyásának csökkenése).

² W. S. CHURCHILL: *The Second World War, Triumph and Tragedy*, New York, 197. o.

³ H. FEIS: *Churchill, Roosevelt, Stalin. The World They Waged and the Piece They Sought. A Diplomatic History of World War II*, Princeton 1957, 148. o. 1. jegyzet.

⁴ *Współpraca międzynarodowa w latach 1951—1945. Dokumenty i materiały*, Warszawa 1954, 49—52. o.; *Teheran—Jalta—Poznań*, Warszawa 1970, 204—208. o.

Ennek ellenére nem nehéz megállapítani, hogy az I. világháború következményei, a második világháborúhoz hasonlóan, megeremtettek egy sor közép és kis állam fejlődésének és politikai tevékenységének kereteit és részben feltételeit.

Történetileg kihasználatlanok maradtak az új politikai-társadalmi rendszerbeli szerkezetek létrehozásához vagy a régiék rekonstruálásához a legkedvezőbb külső feltételek is, ha ezzel egyidőben nem lendülnek mozgásba az állam és társadalom belső politikai erői. A társadalom forradalmi átalakítása természetesen döntő mértékben függött az egyes országok háború előtti struktúrájától, s a II. világháború alatti helyzetétől.

A tárgyalat államok belső helyzetét jellemző közös elem a többségükre (talán Csehszlovákiát kivéve) érvényes gazdasági elmaradottság és az ebből származó különböző társadalmi- és osztályellentétek.

A két háború közt eltelt húsz év — mint tudjuk — nem hozta meg a várt fejlődést ezeknek az államoknak a kapitalizmus keretei között. A hazai bürzsoázia a hatalom irányítását átvette az idegen uralkodó osztályok kezéből, erőfeszítéseket tett a háború alatt tönkrement gazdaság újjáépítésére, de képtelen volt felülkerekedni a növekvő gazdasági és politikai nehézségeken. Egyetlen országban sem sikerült ezek közül az elkerülhetetlen, a tömegeket kielégítő földreformot véghezvinni. A hazai iparok fejlődését óriási mértékben alárendelték a külföldi tőkének, ilyen módon erősítve nemcsak a gazdasági, de a politikai függőséget is. Ennek eredményeként az 1928—32-es évek világgazdasági válsága, ami éppen Európának ezen a területén kezdődött el legkorábban és itt tartott legtovább, teljesen pőrén mutatta meg a kormányzó körök sajátos erőtlenségét és politikai, gazdasági tanácstalanságuk végső bizonyítéka volt.

A harmincas évek többé-kevésbé észrevehető faszálódási tendenciákat hoztak a bennünket érdeklő országokban, megtartva alapvetően változatlan formában az ezekben az államokban meglévő különböző hatalmi formákat. Függetlenül attól, hogy az adott ország köztársaság (Lengyelország, Csehszlovákia 1938 októberéig) vagy királyság volt-e (Albánia, Bulgária, Jugoszlávia, Románia, Magyarország), mindenütt katonai, katonai-rendőri vagy monarchista-katonai féldiktatúra jellegű önkényuralmi rendszerek voltak hatalmon.

Ugyanakkor alá kell húzni, hogy a II. világháború előtt mindezen országokban létezett legális ellenzék, s ezek többé-kevésbé megőrizték cselekvési szabadságukat. Illegálisan működtek azonban a kommunista pártok. Valamennyi párt az 1918—21-es években jött létre (1918-ban a KMP, valamint Lengyelország Munkásainak Kommunista Pártja, 1919-ben a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt, 1921-ben Csehszlovákia és Románia Kommunista pártjai) és csak az Albán Kommunista Párt kezdte később, 1941-ben tevékenységét. A pártok többségét rövid legális tevékenységi időszak után földalá szorították. Csak Csehszlovákia Kommunista Pártja maradt legális szervezet és úgy tűnik, hogy az illegális tapasztalat hiányával is magyarázható, hogy a háború nehéz viszonyai között ennek a pártnak négyszer kellett az országban központi vezetőségét újjászerveznie.

A földalatti kommunista pártok káderpártok voltak. Csehszlovákia, Magyarország, Románia és Bulgária kommunista pártjainak vezetői a háború éveiben a Szovjetunióban tartózkodtak és különböző szervezeti összetételben a Komintern szerveiben dolgoztak (Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht, Georgi Dimitrov, Boleslaw Bierut, Klement Gottwald, Rákosi Mátyás). Kettejük, Georgi Dimitrov és K. Gottwald a III. Internacionálé végrehajtó szerveinek voltak tagjai. Csak JKP-nak és a RKP-nak nem voltak hivatalos képviselői a Kominternben.

A kommunista pártok sok tisztségviselőjének hosszabb-rövidebb Szovjetunióbeli tartózkodása (akik a háború utáni időszakban az új népi demokratikus országok

vezetői lettek) gyarapította politikai tapasztalataikat, megismerték a SzKP (b) és más szovjet hatalmi szervek munkamódszereit, munkastílusát. Ezek közül a tapasztalatok közül sok befolyásolja majd — véleményünk szerint nemegyszer negatívan — a bennünket érdeklő kommunista pártok egyes vezetőinek alapállását, amikor pár évvel később állami vezetőkke vagy pártaktivistákká lesznek hazájukban.

A tárgyalt államok gazdasági fejletlensége Európának ezen a vidékén különböző társadalmi szerkezeti arányokat határozott meg, ami rendkívül fontos volt a forradalmi változások folyamatában.

A legerősebben iparosodott ország Csehszlovákia volt, ahol a harmincas évek közepén a lakosságnak több mint fele munkás volt (családjukat is beszámítva). A többi országban a mezőgazdaságból élő népesség volt többségben. A háború előestéjéről származó adatok alapján az aktív keresők aránya ebben a szektorban Csehszlovákiában (1930-as adatok) 38,3%, Magyarországon 48%, Lengyelországban 61%, Romániában 72%, Jugoszláviában 77%, Bulgáriában 80% és Albániában kb. 85% volt.

E szerkezeti elmaradottsággal állott szoros összefüggésben a társadalom, pontosabban a néptömegek relatívan alacsony kulturális színvonala ezekben az államokban. Tisztában vagyunk azzal, hogy rendkívül nehéz kvantitatív módszerekkel illusztrálni ezt. Tudjuk azt is, mennyire leegyszerűsítjük a kérdéskört, amikor állításunkra csak részlegesen illusztráló adatokat sorakoztatunk most fel, nevezetesen az analfabetizmus fokát meghatározó mutatókat.

A legmagasabb írástudatlansági mutatója a két háború közti Albániának volt — kb. a népesség 80%. Jugoszláviában, egész területét tekintve majdnem a lakosság fele (43%). Legelmaradottabb vidékén, Boszniában és Hercegovinában ez az érték kb. egyharmadot ért el, Romániában és Lengyelországban majdnem egynegyedét (23%). Az olvasni, írni nem tudóknak viszonylag kis százalékát jegyezték Magyarországon (alig 6%) és Csehszlovákiában (4,1%), ebből Csehországban 2,1% Szlovákiában pedig 14,1% volt az analfabéták aránya.

Közép- és Délkelet-Európa államainak II. világháború előtti politikai, gazdasági, társadalmi problémáinak korántsem teljes és nem is mindig elmélyült bemutatása talán elegendő volt annak illusztrálására, hogy az említett tényezők jelentősen befolyásolták az új, európai népi demokratikus államokat létrehozó forradalmi változások menetét. Hiszen a korszak alapvető antagonizmusaiiban, a proletár-burzsoá, ill. a földbirtokosok- paraszti tömegek közti szerkezeti, osztály viszonyokban rejlettek a társadalmi forradalom objektív feltételei. Az egyes kelet-európai országok 1939 előtti fejlődésének sajátos vonásai, gazdasági fejletlenségük okozták, hogy a belső ellentmondások és konfliktusok megteremtették a legtudatosabb munkás, paraszt és haladó értelmiségi csoportosulásokat közös osztályharcának objektív alapját.

Eltérő volt a közép- és délkelet-európai országok háború alatti helyzete. Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Albánia a fasiszta agresszió áldozatául estek és idegen hadseregek megszállása alá kerültek. Bulgária, Románia és Magyarország németbarát orientációjú kormányai politikája eredményeként a III. Birodalom szövetségeseivé váltak és szinte a háború végéig a tengelyhatalmak oldalán, a hitlerellenes koalícióval szemben voltak elkötelezve.

Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Albánia számára a függetlenség elvesztése, a megszállók népiirtó politikája első helyre állította a nemzeti felszabadító harc ügyét, amelyben pártjuk zászlajának színeitől függetlenül ezen országok összes politikai erői és minden társadalmi rétege résztvett.

Romániában, Magyarországon és Bulgáriában az ország évről-évre növekvő Németország melletti elkötelezettségéből fakadóan fokozatosan erősödött a következményeiben akár nemzeti katasztrófához is vezető veszélyeztetettség tudata.

Így tehát mindezekben az országokban *különböző* viszonyok közt és *különböző* időben a nemzetek és független létük érdekei kezdtek azonossá válni a háború előtt és alatt nem kompromittálódott demokratikus erők programjelszavaival. Mint azt a történelmi folyamat bizonyította, ezek közül az erők közül a társadalmi baloldal volt képes a széles társadalmi tömegek számára a legoptimálisabb programot nyújtani, s azt el is fogadtatni ezekkel a rétegekkel.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a népi-demokratikus forradalom Közép- és Dél-Kelet-Európában a nemzeti felszabadító harcba ágyazódott és az ebben a harcban résztvevő néptömegek társadalmi törekvéseiből és politikai aspirációiból táplálkozott.

Az egyes kommunista pártok vezetői mind a hazai, mind a külföldi vezetőségek, a konkrét belső és az itt vázolt külső politikai erőviszonyokat figyelembevéve kidolgozták a társadalmi értelemben széles, a munkásosztály és pártja vezette, a nemzet függetlenségéért és léteért, mély társadalmi változások lehetőségét biztosító új demokratikus államok építéséért harcoló *nemzeti* (népi) *frontok* stratégiáját és taktikáját. Az antifasiszta népfront elméleti koncepcióját és építésük gyakorlati lehetőségeit teremtették meg — mint tudjuk — a Komintern VII. Kongresszusának ezzel kapcsolatos döntései.

A népfront stratégiájának és taktikájának egyik alapvető vonása a lehetőségekhez képest széles, össznemzeti jelleg volt. A frontokon belül a kommunista pártok elsősorban azzal igyekeztek döntő szerepet biztosítani maguknak, hogy ügyesen, időben fokozatosan kapcsolják össze a fegyveres nemzeti felszabadító harc jelszavait azokkal a jelszavakkal, amelyek a független állam újjáépítését demokratikus, forradalmi alkotmányréformok bevezetése útján hirdették. Az ilyen összefogás létrehozására mindent elkövettek egyrészt „felülről”, azaz minden a függetlenség és a felszabadítás alapján álló párt és irányzat bevonásával, másrészt „alulról”, azaz a lehető legszélesebb tömegeknek a nemzeti-függetlenségi harc programja mögé történő felsorakoztatásával.

Ez volt tehát a népi-demokratikus forradalom programja megvalósításának egyetlen lehetséges stratégiája és taktikája, amely a baloldali pártokat függetlenül tényleges társadalmi befolyásuktól, döntő politikai pozíciókhoz juttatta.

A népfrontok konkrét tartalmai, hatóságai és formái sok tényezőtől függtek: így például az osztály- és politikai erőviszonyoktól, az ellenállási mozgalom méreteitől és jellegétől, a megszálló hatóságok terrorjának méreteitől, a népfront részletes koncepcióitól, a paraszti tömegek és a kispolgárság részvételétől és maguknak a kommunista pártoknak az erejétől és valós befolyásától, valamint a munkásegység megteremtésének lehetőségeitől.

Mások voltak a viszonyok és a lehetőségek a fasiszta államok megszállása alá került országokban, mások a náci Németországgal szövetséges államokban.

Az első csoporthoz tartozók közül Jugoszláviában jött létre legelőször az Antifasiszta Tanács. A kommunisták által létrehozott Nemzeti Felszabadítás Frontja 1942. november 27-i első konferenciáján Bihaćban megválasztották Jugoszlávia Antifasiszta Népfelszabadító Tanácsát (AVNOJ). A II. konferencián 1943. november 29-én Jajcében a Tanács ideiglenes törvényhozó szervvé alakult és megválasztotta az első népi kormányt — Jugoszlávia Nemzeti Felszabadító Bizottságát J. B. Titoval az élén. A JKP, amelynek a háború kirobbanásakor alig 8 ezer tagja volt, programjának, de elsősorban politikai és katonai tevékenységének köszönhetően létszámát a háború végére 141 ezer fölé emelte. Az ország felszabadításáért vívott harcban több mint 50 ezer párttag esett el. Jugoszlávia népeinek összes áldozata a háború alatt 1700 ezer volt.

A szomszédos Albániában az Albánia Kommunista Pártja (1943 tavaszán kb.

700 tagot számlált) vezette partizánmozgalom, hathatós jugoszláv támogatással, rövidesen Albán Nemzeti Felszabadító Hadsereggé alakult és 1944 közepén több mint 70 ezer katonája volt. 1944 májusában hívták életre központi szervüket, a Nemzeti Felszabadítás Bizottságát Enver Hodzsával az élen.

Viszonylag lassan fejlődött a csehszlovákiai antifasiszta mozgalom. A cseh és a szlovák kommunisták szüntelenül erőfeszítéseket tettek az antifasiszta erők egyesítésére és a megszállók elleni fegyveres ellenállás létrehozására. 1944-ben Szlovákiában nagyobb partizánegységek kezdték meg fegyveres tevékenységüket. Ugyanakkor 1943 decemberében Beneš Moszkvába látogatott, ahol találkozott Csehszlovákia Kommunista Pártja moszkvai vezetőségének képviselőivel, K. Gottwalddal az élen. Ezek a megbeszélések, bár nem vezettek alapvető megegyezésre, mégis lényeges előrelépést jelentettek a közös program kidolgozásának útján és később (Moszkvában 1945. március 22—29.) elősegítették a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontjának megalakítását. A Front az 1945. ápr. 5-i ún. Kassai Program elvei szerint tevékenykedett, ami — és ezt alá kell húzni — a baloldali erőinek, és a jobboldali pártoknak a kompromisszumos megegyezése volt.

A Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontjának és az ezután megalakult koalíciós kormánynak a politikai bázisát a kommunisták, szociáldemokraták, néppártiak, és a szlovák demokraták alkották. Prága felszabadítása után a kassai kormány a fővárosba költözött.

Az ellenállás során, valamint a szlovák és a prágai felkelésben kb. 25 ezer cseh és szlovák kommunista esett el. 1945-ben a Csehszlovákia Kommunista Pártja kb. 700 ezer tagot számlált.

Lengyelországban, miután a Lengyel Munkáspártnak az emigráns londoni kormánnyal kapcsolatban álló csoportosulásokkal történő tárgyalásai nem vezettek sikerre, a kommunisták meghirdették a demokratikus erők összefogásának programját, amelynek célja a fegyveres harc fokozása és az új népi állam felépítése volt. Az LMP kezdeményezésére 1944. január 1-én alakult meg az Országos Nemzeti Tanács, létrehozva a harcoló nemzet egyetlen törvényes politikai képviselőjét, a kommunistákon kívül a baloldali szocialistákat, a parasztság balszárnyát és más demokratikus csoportosulásokat magába foglaló demokratikus nemzeti frontot.

Abban az időben az LMP-nek kb. 20 ezer tagja volt. Fegyveres szervezete, a Népi Gárda ekkor kb. 60 ezer katonát számlált, ebből kb. 12 ezer partizán egységknél harcolt.

Az LMP népfreton belüli helyzetét meghatározta az is, hogy az ország területére lépett a Szovjetunióban megalakult több mint százezres 1. Lengyel Hadsereg. 1944 végére a Lengyel Népi Hadsereg több mint 286 ezer tisztből és katonából állt.

A hatalom megszerzéséhez és megerősítéséhez vezető konkrét események ismeretét, tekintettel közismert voltukra, mellőzzük tanulmányunkban.

Mint azt korábban megállapítottuk, mások voltak a népfreton megalakításának körülményei és lehetőségei Bulgáriában, Romániában és Magyarországon, azaz azokban az államokban, amelyek a háborúban a hitleri Németország oldalán vettek részt. Kommunista pártjaik arra törekedtek, hogy az antifasiszta erőket a hazai fasisztabarát rezsimek elleni harc alapján egyesítsék, céljuk volt a rendszer és az állam demokratizálása és a még tartó háborúban a szövetséges viszonyok radikális megváltoztatása is.

Bulgáriában a kommunisták az 1943—44-es években erős partizánmozgalommal növekvő ellenállás élére álltak. 1944 közepén a bolgár Népfelszabadító Hadsereg egységeiben már 18 800 katona harcolt.

1942 júliusában a Bolgár Kommunista Párt Dimitrov kezdeményezésére meg-

hirdette a Hazafias Front, azaz minden nemzeti hazafias erő harci szövetségének programját. Sorra alakították meg a Hazafias Front területi bizottságait. A Frontba belépett a gazdag demokratikus hagyományokkal rendelkező Bolgár Népi Földművelőszövetség. A haladó értelmiség és a hazafias tisztek szervezete, a ZVENO. A Hazafias Front szervezte meg 1944. szept. 8—9. éjjelére az össz nemzeti felkelést, amelyben a felkelők oldalára átállt katonai egységeken kívül jelentős szerepet játszottak a korábban a kommunisták által létrehozott partizánegységek. 1944 végén kb. 130 ezer ember tevékenykedett soraikban.

Szófia bevétele teremtette meg a Hazafias Front megalakításának feltételeit, a Front rövidesen megkötötte a fegyverszünetet a Szovjetunióval és szövetségeseivel és letartóztatta a cári, fasiszta és hitlerbarát politikusokat.

Határozottan csekély politikai befolyása volt a társadalomban a viszonylag kicsiny, a háború vége felé mintegy 2—3 ezer tagot számláló Románia Kommunista Pártjának. Ez a helyzet okozta, hogy a pártnak a háború ideje alatt többször előterjesztett javaslatai a közös front létrehozására nem találtak meghallgatásra a polgári ellenzéki pártoknál.

1943 őszén az RKP megalakította az Ekés Front nevű baloldali parasztszervezetet, a magyar kisebbség MADOSZ nevű munkás-paraszt szervezetét, és a baloldali értelmiséget tömörítő hitlerellenes Hazafiak Szövetségét.

A romániai antifasiszta népfront kiszélesítése és egységének megerősítése szempontjából alapvető jelentősége volt az Egyesült Munkásfront létrejöttének (1944. ápr. második felében), amit a kommunista párt és a szociáldemokraták közti meg egyezés tett lehetővé. A kommunisták fegyveres munkásegységek szervezését kezdték meg és előkészítették a Ion Antonescu diktatúrája elleni felkelést. Rövidesen tárgyalások indultak meg azokkal a katonai és udvari körökkel, amelyek szintén a nehéz helyzetéből kivezető utat keresték. 1944 júniusának közepén I. Mihály király és az udvar elfogadta a KP-nak a katonai-fasiszta diktatúra fegyveres megdöntését, az ország hitleri uralom alóli felszabadítását és az Egyesült Nemzetekhez való csatlakozását megfogalmazó javaslatát. Azonos álláspontot kellett hamarosan elfogadnia a Nemzeti Parasztpárt (caranisták) és az újliberális párt képviselőinek is, hogy 1944. június 20-án — az RKP platformjára támaszkodva — megalakulhasson az Országos Demokrata Blokk. Ennek a széles szövetségnek köszönhetően sikerült az Ion Antonescu marsall elleni államcsíny 1944. augusztus 23-án, abban a pillanatban, amikor a szovjet hadsereg alakulatai Jasi térségében megkezdték támadásukat. A felkelés alatt szervezett munkás egységek létszáma a felkelés befejezése után elérte a 100 ezer főt. Ezek az egységek a kommunista párt befolyásának társadalmi bázisát jelentették.

Antonescu diktatúrájának megdöntése után I. Mihály király új, koalíciós kormányt nevezett ki Constantin Sănătescu tábornokkal az élen. A Nemzeti Demokratikus Blokkban tömörült pártok és a hadsereg képviselői kerültek tagjai közé. Az új kormány, miután aláírta a fegyverszünetet a szovjet hadsereggel 1944. szept. 12-én, csatlakozott a németek és magyarok elleni háborúhoz.

A háború első éveiben a magyar kommunisták nem hirdettek fegyveres ellenállást és nem tudták kidolgozni a népfront megteremtésének taktikai koncepcióját. Ennek ugyanis sem a politikai helyzet, sem a párt szervezeti állapota nem kedvezett. 1943-ban és korábban is nagy letartóztatási hullám tizedelte meg sorait, majd a III. Internacionálé határozata következtében feloszlatták a Kommunisták Magyarországi Pártját is. A párt újra aktivizálása csak 1944 nyarán következett be és akkor kezdték szervezni az ellenállás fegyveres formáit, ez azonban nagyobb lendületet nem vett.

A hitleri alakulatok bevonulása után, amikor Magyarország függetlenségének látszata is megsemmisült, 1944 májusában a kommunisták kezdeményezésére meg-

alakult az ellenállási mozgalom politikai szervezete, a Magyar Front, a kommunisták (akkor Békepárt néven), a Független Kisgazdapárt, szociáldemokraták és kicsit később a Nemzeti Parasztpárt részvételével.

A fegyveres felkelés előkészületei tragikusan végződtek, amikor 1944. okt. 15-én a német megszállók határozott támogatásával és segítségével Magyarországon a hatalmat a nyilasok vették át. A tömeges letartóztatások és deportálások a Magyar Front szétveréséhez vezettek.

Csak 1944. dec. 2-án született újjá, a megszállás alól felszabadult Szegeden. Ezután a felszabadult Debrecenbe összehívott Ideiglenes Nemzeti Tanács 1944. dec. 21-én a Fronthoz tartozó pártok részvételével Dálnoky Miklós Béla vezetésével megalakították az Ideiglenes Nemzeti Kormányt. Dec. 28-án az új kormány hadat üzent a hitleristáknak, január 20-án Moszkvában aláírta a fegyverszüneti egyezményt.

Ha szükségszerűen felületesen is, azért mutattuk be a közép- és dél-kelet-európai népi kormányok létrejöttének útjait, hogy kimutassuk: a tárgyaló országok mindegyikében a kommunista pártok, tényleges politikai befolyásuktól függetlenül, kihasználva a kedvező külső helyzetet, nemcsak a népi demokratikus forradalom messzeteremtő céljait fogalmazták meg, de a célkitűzéseik megvalósításához nélkülözhetetlen politikai pozíciók elérésének taktikáját is ki tudták dolgozni. Ez a — minden esetben a politikai értelemben lehetőleg szélesebb népfrontok sajátos politikai mechanizmus megszervezésén alapuló — taktika, amelynek köszönhetően a társadalom jelentős része viszonylag hamar elfogadhatta a kommunisták képviselte népi-demokratikus változások programját. Enélkül a támogatás nélkül a kommunista pártok aránylag kicsiny káderebázisa mellett a népi demokratikus forradalom céljainak megvalósítása kétségtelenül sok problémát okozott volna, még akár nemzetközi értelemben és következményekkel is.

Az új, népi kormányok megalakítása nem egyszerű kormányváltás, hanem elentős forradalmi tett volt. Az Európának erre a részére jellemző formában ment végbe a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyok forradalma. A régi uralkodó osztályokat — a nagypolgárságot és a földbirtokosokat — megfosztották a hatalomtól és az közvetlenül a népi tömegek kezébe, vagy határozott befolyása alá került.

Mint a fentiekből kitűnik, az európai országok népi-demokratikus forradalmi konkrét taktikai megoldásaikban — egyes szakaszon — fejlődésük tempójában és dinamikájában, az osztályharc formáiban és módszereiben különböztek egymástól. Mind a „forradalom előtti” időszakban (itt a háború előtti időre gondolok), mind a forradalom idején jelentkező speciális jelenségek és események az egyes országokban számos, különös sajátosságokkal párosultak. Ez is bizonyítja azt a törvényszerűséget, hogy minden forradalom más és más, sajátos, különös jellegzetességgel bír, s végül is minden társadalom belső ügye.

A felszabadulás utáni első évek a népi-demokratikus hatalom megszilárdításáért vívott harc éveit voltak, elsősorban a kommunista pártok és a munkásosztály befolyásának megerősítése és kiszélesítése értelmében, amikor e pártok megszerezték a nemzeti többség tartós és megingathatatlan támogatását. Ez az időszak egyúttal a reakciós és ellenforradalmi erők elszigetelésének és fokozatos felszámolásának korszaka volt. A forradalmi feladatok megvalósításának folyamatában fontos szerepük volt a kedvező nemzetközi erőviszonyoknak. Az ellenforradalom erőinek a nemzetközi szinten figyelembe kellett venniük ezeket a tényeket, és a klasszikus polgárháborúk kirobbantására tett különböző próbálkozásaik és erőfeszítéseik ellenére a népi demokratikus forradalmak Közép- és Dél-Kelet-Európa országaiban, a Szovjetunió támogatásának és segítségének köszönhetően, a viszonylag békés társadalmi változások útját járhatták.

Pawel Chmielewski

THE HISTORICAL ORIGINS OF THE PEOPLE'S DEMOCRACIES IN EUROPE BETWEEN 1944—1945

The purpose of the author's essay was to compare the origins of people's democracies in Middle and South-Eastern Europe. He starts by stating that in 1944—45 the dynamics and manner in which these revolutionary changes were accomplished differed in each country, nevertheless, several similarities may also be noted. Consequently, he tries to find explanations for these variants.

The author points out the Soviet Union's victory over fascism and the decisiveness of the anti-fascist coalition in 1944—45, as having a necessary influence on the potentialities of these countries; since they created the external conditions required for modification of the people's democracy. However, the author does add that these favourable external conditions are not enough to understand the real process of change. The social revolution could only take place if the internal political powers were simultaneously set in motion.

The next of the essay examines the course of events of the people's democratic revolution and the internal factors which influenced their possibilities: for instance, the class antagonism which arose due to economic backwardness, the situation of individual countries during the war, as well as the state of those political powers which represented programs for national autonomy, antifascism and democratic reform. In reference to this, the author emphasizes those leftist programs and organisations which came into being under different conditions and at different times in each country during 1944 and 1945, and which were able to mobilize several strata of society.

In the closing part of his essay, the author illustrates in detail the development of the politics of the Popular Front, and points out those political powers which, not only were ready, but were also able to accomplish the democratic reforms. Finally, he concludes, due to the simultaneous influence of external and internal conditions in Central and South-Eastern Europe, the people's democratic reformation could take place "relatively peacefully."

Pawel Chmielewski

LES CIRCONSTANCES HISTORIQUES DE LA NAISSANCE DE LA DÉMOCRATIE POPULAIRE EN EUROPE

Dans son étude, l'auteur se propose de faire l'analyse comparative de la naissance des démocraties populaires en Europe centrale et sud-orientale. Il part du fait qu'en dépit des différences dans le dynamisme et dans la manière dont ces changements révolutionnaires ont été effectués dans les divers pays, de nombreux traits communs peuvent également être découverts. L'auteur s'efforce d'en trouver les causes.

D'une part, il démontre que la victoire de l'Union Soviétique contre le fascisme, ainsi que les décisions prises en 1944/45 par les chefs de la coalition anti-fasciste ont exercé une influence fondamentale sur les possibilités de ces pays en créant des conditions extérieures favorables à une évolution démocratique populaire. Il faut cependant noter que les conditions extérieures favorables ne sont pas suffisantes pour une compréhension réelle de ces processus. La révolution sociale ne pouvait avoir lieu qu'avec une activation parallèle des forces politiques intérieures.

L'étude passe ensuite à l'analyse des facteurs intérieurs qui ont influencé le déroulement et les possibilités de la révolution démocratique populaire: les antagonismes des classes dus à un sous-développement économique, la position de chacun des pays pendant la guerre, ainsi que la position des forces politiques présentant un programme d'indépendance nationale, d'antifascisme et d'évolution démocratique. L'auteur souligne ici que malgré les différences de temps et de conditions, dans chaque pays vers le tournant de 1944—1945 des programmes et des organisations de gauche qui ont pu activer beaucoup de couches de la société ont été mis en place.

Dans sa partie finale, l'étude présente en détail la formation de la politique du Front populaire de chaque pays, fait référence aux forces politiques qui ont été non seulement prêtes à agir, mais aussi capables de réaliser une évolution démocratique populaire. Finalement, l'auteur constate que grâce à l'influence simultanée des conditions extérieures et intérieures, l'évolution démocratique populaire a pu s'effectuer dans des conditions «relativement paisibles» en Europe centrale et sud-orientale.